

B. GERGELY PIROSKA

PROTESTÁNS FELEKEZETEK KERESZTNÉV- HASZNÁLATA A XVII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

1. Azt a folyamatot, amelyet a protestantizmus indított el a XVI. századtól az erdélyi magyar keresztnévhasználatban, eddigi vizsgálataim során protestáns-katolikus szembeállításban próbáltam meg felderíteni. (Az erdélyi egyházak hatása a keresztnévhasználatra az erdélyi akadémiták középkori és korai újkori névanyagában. MNyj. XXXV, 155–165; Protestánsok és katolikusok névhasználat a székely székekben a XVII. század elején. In: Szöveg és stílus [szerk. Péntek János]. Kv., 1997. 183–91). További lépésként azt vizsgálom volt-e az erdélyi névhasználatban eltérés a protestantizmuson belül, köthető-e az újítások kezdeményezése valamelyik protestáns felekezethez vagy egyformán részesek benne. E kérdések felvetésére több megfontolás is készült. Először is az, ami korábbi vizsgálataimból leszűrhető, hogy tudniillik – az eddig elterjedt általános felfogástól eltérően – a bibliai nevek ekkor még nem kerültek túlsúlyba a protestánsoknál sem a martirológiumi nevekkel, sem a katolikusok XVI–XVII. század eleji névhasználatával szemben. Sőt az újszövetségi nevek használata a székely katolikusoknál még erősebbnek is bizonyult a XVII. század elején. Protestáns preferenciát csak az ószövetségi neveknél lehetett kimutatni, de ezek többségét is inkább szokatlansá-

guk, mintsem gyakoriságuk teszi feltűnővé (l. minderre főleg B. Gergely 1997: 188–90). Ha tehát a protestáns névpreferencia e korban elsősorban az ószövetségi nevekre vonatkozik, nem lehet-e ebben szerepe annak a protestáns felekezetnek, amely a XVI. századi Erdélyben – német és lengyel hatásokat is magába olvasztva – született meg a reformáció radikális ágaként. A Dávid Ferenc alapította antitrinitárius – későbbi nevén unitárius – vallás számára a Biblia ószövetségi része elsőrendű jelentőségűvé vált, feltételezhető, hogy ennek a névadásra/választásra is hatása volt.

Ennek tisztázását csak e korszakból származó, biztosan unitáriusokhoz köthető, nagyobb névanyag alapján lehet megkísérelni. Forrásul a kolozsvári unitárius kollégium elődjének, az 1566–68-as években unitáriussá lett óvári főiskolának a XVII. századból fennmaradt faszcikulusai szolgálnak, amelyekben 1626-tól kezdve évenként naplószerűen feljegyezték az iskola mindennapi életének eseményeit, a diákok fegyelmi ügyeit, az iskolából való távozásukat, visszatérésüket, részvételüket a város életében, főleg a temetéseken vagy ünnepi kántálásokban, másrészt gazdasági kimutatást vezettek a kollégium jövedelmeiről, az adományokról stb. Mindezekkel kapcsolatban az iskola rektorainak, tanárainak és tanulóinak neve sűrűn szerepel e feljegyzésekben.

Ennek a névtani szempontból is nagy értékű forrásanyagnak a közlése kezdődött el a *Fontes Rerum Scholasticarum* sorozat VII/1. kötetével, mely a fennmaradt legkorábbi, 1626–1648 között készült faszcikulusokat tartalmazza (Dományházi–Laczkovits 1997).

2. Kolozsvár régi városközpontjában: az Óvárban, a város akkori főterén levő unitárius „óvári iskola” 1626-ban, amikortól feljegyzései fennmaradtak, már több mint fél évszázados múltat tekint vissza.¹ A XVI. század utolsó harmadától az ekkor többségében unitárius magyar és szász lakosságú város,

valamint az unitárius egyház életében is elsőrendű fontosságú intézmény, melynek rektorai (igazgatói) és lektorai (tanárai) külföldi akadémiákat járt, nagyműveltségű, többnyire magas egyházi hivatalokat is betöltő személyek (Kathona 1979. 30–9). De mélyre is zuhan nemegyszer, hisz részese az erdélyi fejedelemséget érő történelmi viharoknak (pl. az Erdélyt végigpusztító Basta generális 1604-ben elveszi az óvári iskolát az unitáriusoktól és a jezsuitáknak adja, csak Bocskai Istvántól kapják majd vissza). Sorsa együttthalad az unitárius egyházzal, így megszenvedti mind a katolikus erdélyi fejedelmeknek (a Báthoryaknak), mind a reformátusoknak (Bethlen Gábornak, a Rákócziaknak) az unitáriusok rovására saját felekezetüket támogató egyházpolitikáját. Kihatnak rá magán az unitárius egyházon belül fellépő, a magyar–szász feszültségektől is fűtött viszálykodások is. Az ismétlődő pestisjárványoknak sokan esnek áldozatul a diákok, tanárok, igazgatók közül. Bizonyára mindennek része van abban, hogy az iskola megelőző félévszázadából nem maradtak fenn feljegyzések. Az 1626–48 közti idő is válságos korszaka az erdélyi unitarizmusnak: a leginkább köztük megbúvó szombatosok ellen lép fel ekkortól a fejedelmi hatalom és a kálvinizmus, és a szombatosok kikereséséért „megcirkált” unitárius egyházközségek közül is sok esik ennek áldozatául a Székelyföldön (Maros- és Háromszéken), Dés környékén, a belső- szolnoki és dobokai részeken. Kolozsvárt ez közvetlenül nem érinti vagy annyiban mégis, hogy egyedül itt maradnak még többségben az unitáriusok, és egyedüli magasabb képzést nyújtó iskolájuk marad az óvári.

A faszcikulusok kezdő éve: 1626 egybeesik Csanádi Pál rektorságának kezdetével. Ő 1632-ig, püspökké választásáig vezeti az óvári iskolát. A város végzésének és az iskola szabályzatának megfelelően a következő rektor a „szász náció”-ból való: Steigman Joachim (tiltakozásul megválasztása ellen Köpecsi Beke Miklós senior vezetésével 45 magyar diák elhagyja a főisko-

lát). Egy évre rá bekövetkező halála után, 1633-tól Ózdi Tamás lesz a rektor, aki 1638-ban lemond tisztségéről (orvosként dolgozik tovább). Dálnoki Nagy Mihály tíz évig tartó rektorsága következik, majd ismét a szász unitáriusok közül kerül rektor az iskola élére: Baumgarthus Bálint, akinek első rektorsága 1661-ig tart (a második 1665–68-ig). Az iskola ezidőbeli tanárai közül a padovai egyetemet látogatta az igazgatókon kívül még ifj. Csanádi Pál, Dálnoki Nagy János és Lőrinc, Árkosi Gelei Benedek, Solymosi Boldizsár, az oderafrankfurti egyetemet Tordai János és Árkosi Tegző Benedek, a leydeni egyetemre járt Makai Nyírő István és Killyéni György. A szász lektorok közül Bohemus János, Radecius Mihály és Hoffmann Thimotheus nevét említik ezidőben a faszcikulusok.

A diákoknak azonban sem teljes létszámát, sem teljes névsorát nem lehet a feljegyzésekből megtudni, mert bár nevük sűrűn bukkan fel a faszcikulusokban rögzített tevékenységekkel, eseményekkel kapcsolatban, olyan évenkénti, többé-kevésbé teljes névsorokat, mint amelyeket egyes iskolákban vezetett matrikulákban – aláírási jegyzőkönyvekben – találunk, nem tartalmaznak. Valószínűnek tarthatjuk mégis, hogy a diákok többségének a neve előfordul bennük, sőt ismételten is, hiszen ugyanannak a személynek a neve több feljegyzésben is visszatér. Az azonos nevet viselő különböző személyek szétválasztása is fontos – egyéb szempontok mellett – a diákok neveinek névtani célú vizsgálatában. Nagy segítségére van mindebben a kiadvány használójának a csatolt névmutató, melyben a rektorok, a tanárok és diákok nevei személy szerint szétválasztva szerepelnek, feltüntetve mellettük évszámnyi pontossággal a faszcikulusokban említett tevékenységeiket, kollégiumi életük eseményeit, pályájuk és életsorsuk alakulását ez idő alatt.

3. A feljegyzésekben szereplő személyek nevei latinositott alakban szerepelnek: a keresztnévek teljes következetességgel latin megfelelőjük alakjára

ban, mellettük – a kor iskolai szokásának megfelelően – a származási hely van feltüntetve magyaros vagy latinosított formákban (pl. *Ajtai*, *Bölöni*, *Dálnoki* stb. – *Bolgaciensis* 'Bolkácsi' *Cibiniensis* 'Szebeni', *Coronenses* 'Brassói'), olykor ugyanaz a név váltakozik mindkét formában (pl. *Baranyai* ~ *Barovius*). A második névelem kérdésére alább még visszatérek

A diákok közt magyarok és szászok is vannak. A magyarok száma azonban sokszorosa a szászokénak annak ellenére, hogy Kolozsvár lakossága körében ez az arány jóval kiegyensúlyozottabb. A kollégium szász diákságának nem kis része ugyanis az 1620-as évek elején kálvinistává lett, és ki is lépett az unitárius óvári iskolából (melynek János Zsigmondtól építettett dísztermét Bethlen Gábor át is adja nekik templomul). Az Erdély más részein, elsősorban a Szászföldön (Brassóban és Szebenben meg Beszterce környékén) lakó szászok közül csak kevesen követték a reformáció radikalizációját, zömük lutheránus maradt. Az ágostai hitvallású lutheránus szászok elhatárolták magukat a helvét hitvallású és méginkább az unitáriussá lett szászoktól, sőt megtiltották iskoláik látogatását mindazoknak, akik egyházi hivatalt akartak náluk betölteni. Így a faszcikulusokban mindössze 26 diák neve mellett szerepel a „saxo”, és ez az összes személyeknek mindössze 6,1%-a. Bár még több személy szász származását lehet gyanítani főleg származási nevük alapján, őket mégsem soroltam közéjük, minthogy a „saxo” minősítés velük kapcsolatban egyáltalán nem tűnik fel.

A keresztnévhasználatot a felekezeti hatás mellett – mely mostani vizsgálatunk fő célja – más tényezők: népi, földrajzi, szociális tagolódás is befolyásolhatja. Ezért elkülönítem a magyarok és szászok keresztnéveit az alábbi vizsgálatban, melynek során az unitárius iskola tanulóinak és tanárainak keresztnévanyagát tekintem át a nevek gyakorisága és egyházi tagozódása szempontjából (bibliai: ó- és újszövetségi, martirológiumi nevek). Az

unitárius tanárok és diákok keresztnéveiről a gyakorisági ranglista nyújt összefoglaló képet² (l. a csatolt táblázat első felét). Ezen a nevek gyakoriságuk csökkenő sorrendjében állnak viselőik abszolút és arányszámával.³ A magyarok keresztnéveit a szászok keresztnéveinek ranglistája követi.

Az óvári iskola ez időben kimutatható 397 magyar diákja és tanára 31 féle keresztnévet viselt. A leggyakoribb keresztnév: a *János*, de majdnem ugyanolyan gyakori még az *István* és a *Mihály* is, a magyar unitáriusok 38,78 százaléka ezt a három nevet viseli. Közel áll hozzájuk gyakoriságban még a *György* is, az utána következő *András*-t viszont már csak fele annyian viselik, mint a leggyakoribb neveket. A magyaroknak több mint felénél csak ezt az öt nevet találjuk. Rajtuk kívül az első tíz megterheltebb név közé tartozik még a *Péter*, *Ferenc*, *Mátyás*, *Márton* és *Pál*. Az első tíz név között hét bibliai (1 ó-, 6 újszövetségi) és négy martirológiumi név van.⁴ Tíznél valamivel több viselője van még a *Tamás*, *Gergely* és a *Miklós* névnek (11–3.). Kilenc és öt között van a *Balázs*, *Dániel*, *Sámuel*, *Boldizsár* és *Bálint* név viselőinek száma (14-8.). A gyakoribb ószövetségi nevek: *Dániel*, *Sámuel* tehát a közepes gyakoriságú nevek rangsorának végén állnak. A közepesen gyakori nevek többsége viszont martirológiumi név. A ritka keresztnévek fele arányban bibliaiak: *Demeter*, *Jakab* (újszöv.), *Gábor*, *Simon* (ószöv.), illetve martirológiumiak: *Lőrinc*, *Benedek*, *László*, *Zsigmond*.

Az egészen ritka nevek között a martirológiumi *Antal*, *Gáspár* és *Kelemen* mellett az ószövetségi *Rafael* is szerepel. (Azonosíthatatlan számomra az egyszeri előfordulású *Chomor* név, ezért a statisztikából kihagytam.)

Összegezve a nevek egyházi jellegű csoportjainak megoszlását: a magyar unitáriusok keresztnéveinek valamivel több, mint fele (16) bibliai név (9 újszövetségi, 7 ószövetségi), és felénél valamivel kevesebb (14) martirológiumi név.

A szász unitáriusok keresztnévhasználata több tekintetben is eltér a magyarokétól. A náluk föllelhető 16 keresztnévből hat: *Ádám, Jeremiás, Joachim, Thimoteus, Wolphgangus, Zakariás* a magyaroknál nem tűnik fel. Ezek csaknem mind bibliai nevek, és nagyban hozzájárulnak, hogy e névcsoport aránya a szászoknál magasabb, mint a magyaroknál (12 bibliai 4 martirológiumi név). A bibliai nevek közt az ószövetségiek ugyanolyan arányban jelentkeznek náluk is, mint a magyarok körében (7 új-, 5 ószövetségi név).

4. A keresztnévhasználat szempontjából is fontos számba venni, honnan, milyen vidékek névanyagából tevődik össze ez a névállomány. A nevek földrajzi tagozódása kisebb-nagyobb mértékben minden időben befolyásolja a névállomány összetételét. Az óvári iskola mint az erdélyi unitáriusok legmagasabb szintű képzést nyújtó, egyedüli intézménye azonban nyilvánvalóan egész Erdélyből, sőt Erdélyen kívüli területekről is vonzza a magasabb képzettségre vágyó unitáriusokat. Az itt összegyűltekeresztnevei tehát a névföldrajzi különbségeket egybeolvasztó vagy pontosabban: kiegyenlítő képet nyújtanak az unitárius névhasználatról.

Az, hogy honnan verbuválódnak egy-egy iskola tanárai és diákjai megállapítható a keresztnevek mellett – családnévszerűen – álló származási névből. Az eddigi fontos iskolatörténeti monográfiák⁵ ezt a módszert megalapozták, és sikerrel alkalmazták. Ugyanezek a munkák e származási neveket hallgatólagosan vagy kimondva többnyire családneveknek tekintik (pl. Bura i. m. 30). Ennek azonban több tény ellentmond. Először is az, hogy a magyar névtani kutatások újabb eredményei (különösen Fehértói Katalin és Hajdú Mihály nagy névanyagra kiterjedő kutatásai) a második névelem megjelenését, általánosulását és családnévvé szilárdulását korábbra teszik, bizonyítva, hogy a kételemű névhasználat a XV–XVI. században a magyarság minden

rétegében már elterjedt. Az óvári iskola tanárai és diákjai is minden bizonynyal már eredeti lakóhelyükön valamilyen családnevet viseltek. Ezt cserélték fel vagy egészítették ki az iskolába kerüléskor egy származási helyre utaló névvel. Ez, úgy látszik, a kor szokása szerint általános volt nemcsak nálunk, hanem más európai országokban is. Utalhatunk a magyar humanisták és reformátorok ismert névcseréire (pl. Janus Pannonius, Sylvester János, Károlyi Gáspár stb.), illetve névkiegészítéseire (Apácai Csere János, Bencédi Székely István, Baranyai Decsi János, Szikszai Fabriczius Balázs, Szenczi Molnár Albert, Geleji Katona István, Misztótfalusi Kiss Miklós stb.). A legtöbb esetben a felvett név vagy a kiegészítő harmadik név a származási helyre utal. Bár ez a kérdés elmélyültebb és szélesebb körű tájékozódást igényel, megkockáztatható az a feltevés, hogy ez a szokás a középkori és kora újkori külföldi akadémiákról indulhatott és terjedhetett el, ahol a különböző országokból összegyűlt hallgatókat származási helyük szerint tartották számon, a beiratkozási jegyzőkönyvekben ezt kellett feltüntetni. Ez a névforma így a tanultság, a magasabb műveltség jele lett és ennek társadalmi presztízisével telítődött. A hazai akadémiák is követték a külföldi példát, majd általános gyakorlattá válhatott a nagyobb területi vonzáskörzetű gimnáziumi fokozatú iskolákban is. Az, hogy ez a névhasználat elsősorban műveltségjelző értékű volt, bizonyítja az is, hogy még a XVIII. században, sőt a felvilágosodás korának nagyjai körében is gyakori (pl. Pápai Páriz Ferenc, Baróti Szabó Dávid, Barczafalvi Szabó Dávid, Pálóczi Horváth Ádám stb.).

Azok a háromelemű nevek, amelyekben a származásnév mellett egy másik név is kíséri a keresztnévet, önmagukban is bizonyítják, hogy az iskolai származásnevek nem családnevek, hisz mellettük szerepel a valódi családnev. Ilyeneket az óvári iskola névanyagában is találunk, főleg a külföldi akadémiát járt rektorok és lektorok nevei között, pl. *Dálnoki Nagy Mihály*,

Dálnoki Nagy János, Dálnoki Nagy Lőrinc, Árkosi Gelei Benedek, Árkosi Tegző Benedek stb. Az ő eredeti családnevük a *Nagy, Gelei, Tegző*. Döntő bizonyítéknak tekinthető a származásnevek nem családnév volta ellen továbbá az, hogy mindenkire kiterjedő, teljesen általános, homogén névtípusként jelentkeznek az iskola minden magyar tagjánál (érdekes, hogy a százoknál más típusú nevek is vannak). Teljesen kizártnak tartható, hogy ilyen nagyszámú közösségben senkinek se lett volna más típusú családneve, úgyszintén az is, hogy az iskolában kapott származási név előtt a keresztnévükön kívül ne lett volna valamilyen más nevük is, hanem a származásnév alapozta volna meg mindnyájuk első családnevét. Bizonyos, hogy ezek a származási nevek az iskolába iratkozáskor névcserével léptek az eredeti családnevek helyére (lehet, hogy otthoni közösségükben nem is voltak használatosak). Az is lehetséges, hogy ez a névcseré tartóssá vált, a tanultságot jelző származási nevet mint „presztízsnevet” sokan megtarthatták (hisz a családnevek hivatalos anyakönyvezése csak 1782-től kezdődött el), s ha utódaik is kitartottak mellette, valódi családnév válhatott belőle. Ezt a névadási indítékot a származási helyre utaló családnevek esetében indokolt volna az eddigieknél jobban számon tartani.

A származásnevek alapján az óvári főiskolába Erdélyből legtöbben Udvarhelyszékből jöttek (37 féle helysége utaló név), utána Háromszékről (29 féle helysége utaló név), Kisküküllő megyéből főként Dicsőszentmárton és Erzsébetváros környékéről (19 féle helysége utaló név), Nagyküküllő megyéből főleg Nagysink, Medgyes és Segesvár környékéről (13 féle helysége utaló név), Torda-Aranyos megyéből főleg Torockó környékéről (13 féle helysége utaló név), Kolozs megyéből 10, Marosszékről 9, Alsó-Fehér megyéből 5, Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód és Szeben megyéből 3-3, Szilágy megyéből 2 féle helysége utaló származásnévvel találkozunk, és

egy szász diák neve Brassóra utal.⁶ Erdélyen kívüli tájakról legtöbbször Baranyából látogatják a kolozsvári unitárius főiskolát, de vannak Sárosból és más észak-kelet magyarországi megyék helységeiből is (Krajcár, Büdöskút, Ózd, Domba). A *Rofai* név talán Tisza-Roffra, a *Tokodi* esetleg az Esztergom megyei Tokodra, a *Tököli* talán a Pest közelében levő Tökölre, a *Tömösvári* öző alakjával is Temesvárra utal. Noha mind névtani, mind iskolatörténeti szempontból érdemes volna e származásnevekkel behatóbban is foglalkozni, ennek az elsősorban keresztnévi tárgyú vizsgálatnak a kereteit ez szétfeszítené, így máskorra kell halasztanunk.

5. A fenti vizsgálat eredményei azonban önmagukban még nem, hanem csak más protestáns felekezet egykorú és hasonló jellegű névanyagával szembevetve válaszolhatnak feltett kérdésünkre: volt-e a protestáns névpreferencia kezdeményezésében valamelyik felekezetnek a többenél nagyobb szerepe. E szembevetésre lehetőséget nyújt annak a szatmári református gimnáziumnak az 1610–1737-es évekből fennmaradt matrikula-kódexe – rendszeresen vezetett iskolai anyakönyvei –, melyet a szatmári iskolák történeti iratanyagai közt tett közzé Bura László (1994a) a *Fontes rerum scholasticarum* V. kötetében. A szatmári református kollégium 1852-ig terjedő fennmaradt teljes iratanyagára alapozva Bura László (1994b) átfogó iskolatörténeti monográfiában is feldolgozta az iskola három és fél évszázados történetét. Ebből a két forrásból merítve vizsgálom meg először külön a túlnyomó többségében minden bizonnyal reformátusoktól használt keresztnévállományt az 1610–49 közötti évekből. Ez az unitárius kollégiumnak a jelenlegi vizsgálatba bevonható névanyagával időben is nagyjából egyező és azonos társadalmi csoportból származó névanyag alkalmas a korabeli református névhasználat megvilágítására, majd a két felekezet közti párhuzamok és különbségek megállapítására.

Szatmáron már az 1535 utáni évektől kezdett működni alsóbb szintű protestáns-humanista iskola, mely 1610-től Milotai Nyilas István szatmári református lelkész közreműködésével magasabb szintre emelkedett: kollégiumi típusú „középfokú iskolává”, gimnáziummá vált. A debreceni kollégiummal állt közelebbi kapcsolatban, felépítésében, belső rendjében, tananyagában is főleg ezt követte, vagyis ennek partikulája, résziskolája volt. Tanárait is jórészt innen meg Sárospatakról kapta. Az alsóbb osztályokat a segéd-tanítók, a collaboratorok oktatták, akiket a legidősebb diákok közül választottak ki. A kollégiumi élet szervezésében jelentős szerepet kapott a diákság által évenként megválasztott diákvezetőség és más diák-tisztségviselők (gazdadiák, ételes diák, a szolga diákok gondnoka stb.), akik a rend fenntartásában, a diákok élelmezésében, a gazdasági ügyek intézésében segédkeztek (Bura 1994b: 4–6, 12–4). A matrikulák a diákok neve mellett ezeket a megbízásokat is feltüntették, és híven megőrizték.

A vizsgált időszakban az iskolai anyakönyvek: a *Matricula studiosorum* a felsőbb osztályos, ún. tógás diákok névjegyzékét tartalmazza tanévenként. A név mellett még bejegyzik tisztségeiket, a tanulmányi előmenetelükre és magatartásukra vonatkozó minősítést, fegyelmi megrovásaikat stb.⁷

1610-től folyamatosak a matrikulák egészen az 1620-as évek végéig. Viszont 1628–31 közt hiányoznak, majd öt éven át megint folyamatosak, 1636-tól ismét öt éves űr van, a negyvenes években pedig átlag minden második évből van diáknévsor. A hiányok oka nem ismeretes (Bura: i. m. 26, 29).

A személynevekben e matrikulák a keresztnévek latin megfelelőit mutatják, a mellettük álló származásnevek legnagyobb része magyar formájú, pl. *Joannes Martonffalvi*, *Andreas Szatthmari*, *Stephanus Zolyomi* stb., ritkábban előfordulnak latinositott, pl. *Simon Miklostelkensis*, illetve latinra fordított alakban, pl. *Andreas Medio Montanus*, *Stephanus Saxopolitanus*, *Ladis-*

laus Opuliensis stb. A családnevet helyettesítő származásnevek itt is általánosak, kivéve a szász diákokat, akik vagy csak családnevükön, pl. *Joannes Schulerus*, *Matthias Hamburki*, vagy családnevükön és származásnevükön szerepelnek, pl. *Tobias Telmanus Nagyschelkensis*, *Jeremias Meraes Cibiniensis*, *Johannes Herberk Heltensis* stb.

A diáknévsorok előtt a matrikulák az adott évben az iskola élén álló igazgató nevét is közlik. Innen és egy 1724 körül keletkezett utólagos összeállításból (l. Fontes V. 9) tudjuk, hogy 1610 és 49 között a következő – szinte évenként változó – (professzor címet viselő) igazgatók voltak: *Foktövi Mihály*, *Tótfalusi Márton*, *Tasnádi K. Imre*, *Kecskeméti Mihályfi János*, *Túri Sz. János*, *Sztanai P. István*, *Viski B. Márton Szatmárnémeti István*, *Putnoki T. János*, *Csernai P. Ferenc*, *Lázári E. Gáspár*, *Szepsi Korotz Gáspár*, *Jánki T. János*, *Kecskeméti Mátyás*, *Szikszai Gergely*, *Vári Bálint*, *Szatmári Lázár Miklós*, *Vári M. Miklós*, *Vásárhelyi István*, *Bősházi B. Márton*, *Csomai F. Bálint*, *Patai Mátyás*, *Detsi Gáspár*, *Ürményi P. Mátyás*.

A tanítók és diákok nevei az egymás utáni évek matrikuláiban természetesen visszatérnek aszerint, viselőik hány évet töltenek az iskolában. A nevek személyekhez kötése a matrikulákat közlő kötet mutatójában nem történt meg⁸, így ezt a névtani statisztikákhoz nélkülözhetetlen műveletet magam végeztem el. Az időben folytonosságot mutató azonos nevet azonos személyhez tartozónak tekintettem, ha viszont hat évnél hosszabb időkihagyással jelentkezett az azonos név újra, más személyhez való tartozását valószínűbbnek tartottam, tudniillik a tanulmányi idő háromfokozatú gimnáziumban rendes körülmények között hat évig tarthatott. A hibalehetőségek teljes kiküszöbölésére nem volt módom.

A szatmári kollégium 1610–49 közötti keresztneveiről készült gyakorlati ranglista a csatolt táblázat második felében látható. Itt is külön szerepel-

nek a magyarok és szászok nevei (a szatmári református iskolában Bura László statisztikája szerint az egész XVII. században mindössze 15 szász diák tanult i. m. 35–6).

Számításaim szerint ez idő alatt 697 magyar személy neve fordult elő az anyakönyvekben, ők 41 féle keresztnévet viseltek.⁹ A leggyakoribb név az *István*, közel áll hozzá a *János*, gyakoriságban a harmadik nevet a *Mihály*-t azonban már jóval kevesebben viselik (az 1-2. név között csak kétszázaléknyi, 2-3. név között viszont 6%-nyi az eltérés a név viselőinek számában). E három név valamelyikét viseli az összes matrikulabeli személyeknek csaknem fele (45,61%-a). A nagyobb megterheltségű keresztnévek közé még az *András* tartozik. Közepes megterheltségű a *Márton* és a vele egyforma gyakoriságú *Péter*, közel áll hozzájuk a *Pál* és a *György*, náluk valamivel ritkább a *Miklós* (9.) meg az azonos gyakoriságú *Ferenc* és *Gergely* (10–11). Ezt az első tíz, illetve tizenegy nevet találjuk meg az összes személyek 82,73 százalékánál. A leggyakoribb tíz névből 6 bibliai (5 új-, 1 ószövetségi) és 4 martirológiumi név. A ritkább nevek határvonalán áll a *Tamás*, *Mátyás*, *Gáspár* és *Bálint* (12–5.). Tíz alatt marad az előfordulása a *Balázs*, *Lukács*, *Sámuel*, *Benedek*, *Dávid* névnek; köztük van a két viszonylag gyakoribb ószövetségi név, a *Sámuel* (18.) és a *Dávid* (20.). Mindössze három-négyszer tűnik fel a vizsgált időszakban a *Demeter*, *Albert*, *Imre*, *László* és az ószövetségi *Simon* név. Az egészen ritkán előforduló nevek közt találunk még több ószövetségi nevet, mint *Boldizsár*, *Dániel*, *Ábrahám*, *Illés*, *Tóbiás* és *Zakariás*. Ezek meg két újszövetségi név révén a bibliai nevek többségbe kerülnek a ritka nevek között a martirológiumi nevekkel szemben.

Az egyházi jellegű névcsoportok arányai tehát a szatmári református gimnázium magyar névanyagában a következőképpen alakulnak: az előfor-

duló 41 névnek több mint fele bibliai név, ebből 11 újszövetségi és 10 ószövetségi, mellettük 19 martirológiumi nevet használnak.

A szászoktól viselt keresztnévek egyetlen kivétellel mind bibliaiak, fele-fele arányban ó-, illetve újszövetségiek.

Ez a névanyag névföldrajzi szempontból éppoly kiegyenlített, mint az óvári iskolabeli unitáriusoké, mert tanulói szintén nagy területről gyűltek össze. Részletes és pontos képet nyújt erről az iskola monográfiájának A diákok származáshelye című fejezete (Bura i. m. 30–41). Ebből az 1610–49-es évekre vonatkoztatható adatokat emeljük ki. Eszerint az iskola ekkori diákjainak 29-41 százaléka Szatmár megyéből, 5–15 százaléka az Erdélyi megyékből (főleg a szomszédos Kraszna, Közép- és Belső Szolnok, illetőleg a távolabbi Alsó-Fehér és Küküllő megyékből), 1–9 százaléka a székelyföldi megyékből, 1–4 százaléka a Szászföldről, 31–51 százaléka pedig Erdélyen kívüli megyékből (különösen sok Abaúj, Bereg, Hajdú, Nógrád, Pest, Szabolcs, Ugocsa, Ung, Zemplén megyéből, kevesebb pedig szinte az ország valamennyi megyéjéből) származott. Keresztnéveik közt így a nyelvföldrajzi különbségek egybemosódnak, s a reformátusok névhasználatának általános képét tükrözik.

6. Ezek után sort kerítünk e két protestáns felekezet keresztnévhasználatának egybevetésére, mely választ adhat feltett kérdésünkre.

Először hasonlítsuk össze a magyar unitáriusok és reformátusok körében használt keresztnévek egyházi jellegű csoportjainak arányait!

Egyházi jellegű névcsoportok	Unitáriusok keresztn.		Reformátusok keresztn.	
	számuk	%	számuk	%
Bibliai nevek	16	53,33	21	52,50
Újszövetségi nevek	{ 9	{ 30	{ 11	{ 27,77
Ószövetségi nevek	{ 7	{ 23,33	{ 10	{ 25
Martirológiumi nevek	14	46,66	19	47,50

A kapott eredmények azt mutatják, hogy alig van különbség a két protestáns felekezet között a bibliai és martirológiumi nevek használatában. Elhanyagolhatónak tekinthető az a parányi (egy százaléknyi) többlet is, amely az unitáriusoknál a bibliai nevek javára szól. A Biblia új-, illetve ószövetségi részében szereplő nevek arányai közt már egy kevéssel nő az eltérés, de meglepő, hogy nem a feltételezett irányba, azaz nem az unitáriusoknál több az ószövetségi név, hanem a reformátusoknál, náluk viszont kevesebb az újszövetségi név, mint az unitáriusoknál. Ezt a felekezetek jellegével némileg ellentétes eredményt akkor tudjuk véglegesnek elfogadni, ha majd lehetőségünk lesz az unitáriusok névhasználatát is hosszabb időszak nagyobb névanyagán (azaz a XVII. századi faszikulusok következő kötetének megjelenésekor) vizsgálni. A református névanyag ugyanis jelenlegi vizsgálatunkban forrásuk korábbi kezdetéből és anyakönyvi jellegéből adódóan is nagyobb az unitáriusnál, s ez bizonyos arányeltolódást is okozhat.

Egybevetésünket folytassuk a leggyakoribb tíz keresztnévvel. Ezek közt a bibliai és martirológiumi nevek aránya az unitáriusoknál 7:3, a reformátusoknál 6:4. Az eltérés itt is kicsi, a névegyedekben pedig még kisebb, hiszen majdnem azonosak e nevek még sorrend tekintetében is mindkét felekezetben (l. a ranglistát). De a *Mátyás* csak az unitáriusoknál, a *Miklós* pedig csak a reformátusoknál van a nagygyakoriságú csoportban.

A közepesen gyakori nevek egybevetésekor tapasztaljuk az ószövetségi nevek valamelyes túlsúlyát az unitáriusoknál; a *Dániel*, *Sámuel* és a *Boldizsár* megterheltsége náluk ugyanis nagyobb, mint a reformátusoknál, akiknél a *Sámuel* mellett csak a *Dávid* tesz még szert közepes gyakoriságra.

A ritka nevek sorában a reformátusoknál viszont több (17) ószövetségi nevet találunk, mint az unitáriusoknál (3), az *Ábrahám*, *Illés*, *Tóbiás*, *Zakariás* csak az előbbieknél, a *Rafael* csak az utóbbiaknál tűnik fel.

A reformátusok névanyagában több olyan újszövetségi és martirológiumi név is szerepel, mely nincs meg az unitáriusoknál, ilyen az újszövetségi *Lukács* és *Bertalan*, illetve a martirológiumi *Albert*, *Imre*, *Bernát*, *Menyhért*, *Sebestyén*.

A reformátusok tehát minden egyházi névcsoportból többféle nevet használnak, mint az unitáriusok.

Azt a feltételezést tehát, mely vizsgálatunknak kiindulópontja volt, hogy tudniillik az unitárius felekezetnek kezdeményező szerepe lehetett a protestáns névpreferencia kialakításában, jelenlegi eredményeink nem igazolták. A XVII. század első felében a református és unitárius hatás a keresztnévhasználatban hasonló jelleggel párhuzamosan érvényesült.

A tőlem korábban megvizsgált protestáns névanyagokhoz – mind az akadémiták, mind a székely székek XVI., illetve XVII. századi neveihez – képest új jelensége mostani vizsgálatunknak, hogy a bibliai nevek túlsúlya kezd mutatkozni a martirológiumi nevekkel szemben mindkét protestáns felekezetben. Ebben minden bizonnyal része van annak, hogy a most vizsgált iskolai névanyag felekezetiileg homogénabb, mint a korábban tanulmányozottak, de jelezheti – és ez is valószínű – a protestáns névpreferenciának időben előrehaladó kibontakozását.

A kolozsvári unitárius kollégium keresztnevei (1626–48)				A szatmári református kollégium keresztnevei (1610–49)			
Rang-sor	Keresztnevek	Fő	%	Rang-sor	Keresztnevek	Fő	%
1.	Johannes ~Joannes	54	13,60	1.	Stephanus	129	18,50
2-3.	Michael	50	12,59	2.	Johannes ~Joannes	113	16,21
	Stephanus	50	12,59	3.	Michael	76	10,90
4.	Georgius	43	10,83	4.	Andreas	65	9,32
5.	Andreas	25	6,29	5-6.	Martinus	33	4,73
6.	Petrus	17	4,28		Petrus	33	4,73
7.	Franciscus	16	4,03	7.	Paulus	30	4,30
8.	Mattheus~ Matthias	14	3,52	8.	Georgius	29	4,16
9-10.	Martinus	13	3,27	9.	Nicolaus	25	3,58
	Paulus	13	3,27	10-1.	Franciscus	22	3,15
11.	Thomas	12	3,02		Gregorius	22	3,15
12.	Gregorius	11	2,77	12.	Thomas	19	2,72
13.	Nicolaus	10	2,51	13.	Mattheus~ Matthias	12	1,72
14.	Basileus	9	2,26	14-5.	Caspar	10	1,43
15.	Daniel	8	2,01		Valentinus	10	1,43
16.	Samuel	7	1,76	16.	Basileus	8	1,14
17.	Balthasar	6	1,51	17-8.	Lucas	7	1,00
18.	Valentinus	5	1,25		Samuel	7	1,00
19-	Demetrius	4	1,00	19.	Benedictus	6	0,86
-20.	Laurentius	4	1,00	20.	David	5	0,71
21.	Benedictus	3	0,75	21.	Demetrius	4	0,57
22-6.	Gabriel	3	0,75	22-5.	Albertus	3	0,43
	Jacobus	3	0,75		Emericus	3	0,43
	Ladislaus	3	0,75		Ladislaus	3	0,43
	Sigismundus	3	0,75		Simeon	3	0,43
	Simeon	3	0,75	26-9	Anthonius	2	0,28
27-9.	Anthonius	2	0,50		Balthasar	2	0,28
	Casparus	2	0,50		Daniel	2	0,28
	Raphael	2	0,50		Laurentius	2	0,28

30-1.	Chomor	1	0,48	30-	Abrahamus	1	
	Clemens	1		41.	Bernardus	1	
		397			Bartholomeus	1	
					Heleas	1	
					Eleas	1	
					Jacobus	1	
					Clamens	1	
					Melchior	1	
					Sebastianus	1	
					Sigismundus	1	
					Tobias	1	
					Zackarias		
						697	

Szászok

Szászok

1.	Michael	4					
2.	Petrus	3					
3-7.	Adamus	2					
	Andreas	2					
	Georgius	2					
	Martinus	2					
	Valentinus	2					
8-16-	Jacobus	1		1.	Johannes	4	
	Jeremias	1		2-7.	Andreas	1	
	Joachim	1			Georgius	1	
	Johannes	1			Jeremias	1	
	Matthias	1			Matthias	1	
	Thimoteus	1			Michael	1	
	Thomas	1			Tobias	1	
	Wolphgangus	1				10	
	Zacharias	1					
		26					
	Georgius, Ilyricus	1					
		424				707	

Jegyzetek és hivatkozások

1. A kollégium történetét egyház- és iskolatörténeti meg történelmi összefüggésekbe ágyazva legrészletesebben Gál Kelemen: A kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568–1900). Kv., 1935. című műve tárgyalja. Ennek különösen az óvári iskoláról szóló első részét (3–148) használtam. Ezen kívül még az Erdélyi egyházaink évszázadai. Bukarest, 1992. (245–67).

2. A keresztnemek a magyar nyelvi alakját használom a dolgozat szövegében, de a keresztnemek ranglistáján a latin formák szerepelnek.

3. Az egyes keresztnemeket viselő személyek számát a kötet végéhez csatolt – fentebb már említett – névmutató alapján lehetett megállapítani.

4. A nevek besorolását az egyházi jellegű névcsoportokba Karácsony Sándor Zsigmond: Személyneveink 1500–1800-ig. (NytudÉrt. 28. Bp., 1961.) műve alapján végeztem.

5. Erdélyi vonatkozásban ezek a következők: Jakó Zsigmond–Juhász István: Nagyenyedi diákok 1662–1848. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979. 41–80; Tonk Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979. Bevezető tanulmány; Bura László: A szatmári református kollégium és diákjai (1610–1852). Erdélyi Tudományos Füzetek 217. Kv., 1994.

6. Az azonos nevű helységek közül azt vettem számításba, amely ismert unitárius vidéken található, pl. Mező-Csávás és Szász-Csávás közül az utóbbit. Ha több is számba jöhetett, pl. Sepsí-, Torockó- és Erdőszentgyörgy, Maros- és Kézdivásárhely, mindeniket besoroltam a megfelelő megyéhez, illetve székhez. Bizonytalanságok így is maradtak, de ezeket e tanulmányban nem tartottam feladatommak megoldani.

7. „A törvények aláírásakor a tanulók érdemi-tanulmányi sorrendben írták alá a jegyzőkönyvet. A tanév folyamán aztán azért vetélkedtek, hogy a

tanulói sorrendben előbbre kerüljenek. A sorrendben hátrább kerülni kudarc, szégyen volt. Ezért alkalmazták a tanulói sorrendben hátrább helyezést büntetésként.” (Bura: i. m. 21.) Rendkívül érdekesek a latin nyelvű hivatalos feljegyzésekhez néhol magyarul hozzáfűzött – nyilván nem hivatalos – kommentárok. Pl. 1627-ben a lista végén levő egyik diák neve mellett ez áll: „Kiszöktek, mert herék voltak, az tanulást nem szokták” (Fontes V. 24). De tanítókat érintő bírálatnak is van nyoma, pl. 1646-ban két *contrascriba* neve mellé jegyzik be. „Nem igazán irod pajtás, mert bizony soha nem is hallottam”, illetve „hazudtok” (Fontes V. 30). 1652-ben a *contrascriba* tisztségnev után ez következik „Mire vak vagy” (Fontes V. 35).

8. A kötet szerkesztője erről így nyilatkozik: „Nem volt célunk az azonosítás, se a régi anyakönyvek több időszakban évenkénti újrairatkozásait nem kívántuk összevonni (teljes bizonyossággal ez nem is végezhető el). A beiratkozás/bejegyzés ill. a forrásokban való – évszámmal jelzett – előfordulás időrendjében következnek az azonos névalakok” (Fontes V. 146). A kötet szerkesztője azonban a személyazonosítást valamiképpen mégis elvégezte, mert az iskola történetét feldolgozó monográfiájában részletesen – évtizedes bontásban – foglalkozik a diákok létszámának alakulásával a régi matrikulák korszakaiban is (i. m. 25–6, 31–3).

9. Közülük a *Heleas* nevet nem tudtam azonosítani, ezért a statisztikákból is kihagytam.

További hivatkozások:

Bura László 1994a. Szatmári diákok. 1610–1852. Szeged, 1994.

Bura László 1994b. A szatmári református kollégium és diákjai (1610–1852). ETF. 217.

Dományházi Edit–Laczkovits Miklós (szerk.) 1997. Fasciculus rerum scholasticarum Collegii Claudiopolitani Unitariorum. I. 1626–1648. Szeged.

Kathona Géza 1979. Erdélyi unitárius tanulók külföldön 1711-ig. KerMagv. 30–9.